

کتاب‌شناسی تحلیلی ادبیات داستانی

مجموعه‌ای از یادداشت‌ها و مقاله‌های علمی

دکتر محمد پارسا نسب

استاد زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه خوارزمی

تهران ۱۳۹۴

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۱	درآمد
۱۳	مقدمه
۲۳-۶۰	فصل اول: کلیات مسائل ادبیات داستانی
۲۵	ادبیات داستانی
۲۶	جنبه‌های رمان
۲۹	جهان رمان
۳۲	داستان‌نویسی نوین
۳۴	درباره رمان و داستان کوتاه
۳۶	رمان چیست
۳۷	رمان، حافظه، فراموشی
۴۰	ساخت رمان
۴۱	شناخت هنر رمان
۴۳	طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی
۴۴	عناصر داستان
۴۶	قصه‌نویسی
۴۹	مبانی داستان کوتاه
۵۱	مجموعه مقالات همایش بررسی نهضت رمان جدید
۵۲	مکتب‌های داستان‌نویسی در ایران
۵۴	هنر داستان‌نویسی
۵۷	هنر رمان

فصل دوم: نظریه‌ها و رویکردها.....	۶۱-۱۳۶
اسطوره، رؤیا، راز.....	۶۳
برای رمانی نو.....	۶۵
بوطیقای ساختارگرا.....	۶۸
بوطیقای نشر.....	۷۱
بینامتنیت.....	۷۵
پیرنگ.....	۷۸
جامعه‌شناسی رمان.....	۸۰
داستان: تعاریف، ابزارها و عناصر.....	۸۲
داستان‌نویسی به عنوان سبک ادبی.....	۸۴
درآمدی بر تحلیل ساختاری روایت.....	۸۶
درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات.....	۸۸
درس‌نامه نظریه ادبی.....	۹۱
رنالیسم و ضد رنالیسم در ادبیات.....	۹۳
رمان تاریخی.....	۹۴
زمانس.....	۹۷
روایت داستان.....	۹۹
روایت داستانی: بوطیقای معاصر.....	۱۰۲
زمان و حکایت.....	۱۰۵
زمان و رمان.....	۱۰۷
صحیفه‌های زمینی.....	۱۱۰
طرح در داستان.....	۱۱۳
مبانی سبک‌شناسی.....	۱۱۶
مبانی نظریه ادبی.....	۱۱۹
مدرنیسم و پسامدرنیسم در رمان.....	۱۲۲
منشأ شخصیت در ادبیات داستانی.....	۱۲۵
نظریه‌های روایت.....	۱۲۷
نظریه رمان (۱).....	۱۲۹

نظریهٔ رمان (۲).....	۱۳۱
نظریهٔ رمان و ویژگی‌های رمان فارسی.....	۱۳۳
نویسنده، نقد و فرهنگ.....	۱۳۴
فصل سوم: کارگاه و نقد داستان.....	۱۳۷-۲۴۶
ادبیات تمثیلی ایران.....	۱۳۹
افسون افسانه‌ها.....	۱۴۰
بازآفرینش واقعیت.....	۱۴۲
تحلیل انواع داستان.....	۱۴۳
تحلیلی از دراز و کوتاه.....	۱۴۵
تعلیق و کنش داستان.....	۱۴۹
توصیف در داستان.....	۱۵۳
جادوهای داستان.....	۱۵۶
جست‌وجو در متن.....	۱۵۸
حاشیه‌ای بر مبانی داستان.....	۱۵۹
خلق شخصیت‌های ماندگار.....	۱۶۲
داستان (ساختار، سبک و اصول فیلم‌نامه‌نویسی).....	۱۶۶
درون‌مایه در داستان.....	۱۶۸
ده جستار داستان‌نویسی.....	۱۷۱
راهنمای نگارش گفت‌وگو.....	۱۷۴
راهنمای نوشتن داستان کوتاه.....	۱۷۶
رمان به روایت رمان‌نویسان.....	۱۷۹
ریخت‌شناسی قصه‌های پریان.....	۱۸۳
زبان رمزی قصه‌های پری‌وار.....	۱۸۸
زنان در داستان.....	۱۹۳
زندگی در آینه.....	۱۹۶
ساختار و مبانی ادبیات داستانی.....	۱۹۸
شخصیت و زاویه دید در داستان.....	۱۹۹
شروع، میانه، پایان.....	۲۰۱

۲۰۴	شیوه‌های داستان‌نویسی
۲۰۷	شیوه تحلیل رمان
۲۱۰	صحنه و ساختار در داستان
۲۱۴	صدای تنها
۲۱۷	فن داستان و نمایش‌نامه‌نویسی
۲۱۹	فن داستان‌نویسی
۲۲۱	قصه نان
۲۲۴	قصه‌گویی و سرتخت
۲۲۷	کارگاه داستان‌نویسی
۲۲۹	کتاب ارواح شهرزاد
۲۳۱	نقد اجتماعی زمان معاصر ایران
۲۳۳	نقد خلاق
۲۳۵	واقع‌گرایی در ادبیات داستانی معاصر ایران
۲۳۸	واقعیت اجتماعی و جهان داستان
۲۳۹	هنر داستان‌نویسی
۲۴۱	هنر نویسندگی خلاق
۲۴۷-۳۰۴	فصل چهارم: تاریخچه و نقد ادبیات داستانی
۲۴۹	ادبیات امروز ایران
۲۵۰	ادبیات معاصر ایران (نثر)
۲۵۳	ادبیات معاصر نثر
۲۵۵	پیدایش رمان فارسی
۲۵۸	پیدایی قصه
۲۶۲	تاریخ و تحول ادبیات جدید ایران
۲۶۳	داستان کوتاه در ایران (سه جلد)
۲۶۵	داستان‌نویس‌های نام‌آور معاصر ایران
۲۶۶	رد پای تزلزل
۲۶۸	رمانتیسیم در فرانسه

۲۷۱	سرچشمه‌های داستان کوتاه فارسی
۲۷۴	سرگذشت سورنالیسم (۱۹۱۳-۱۹۵۲)
۲۷۷	سیر تحول ادبیات داستانی و نمایشی
۲۸۰	سیر ناتورالیسم در اروپا
۲۸۳	شخصیت و شخصیت‌پردازی در داستان معاصر
۲۸۵	صد سال داستان‌نویسی ایران
۲۸۸	کارنامهٔ نشر معاصر
۲۹۰	گذری بر داستان‌نویسی فارسی
۲۹۳	گزاره‌هایی دربارهٔ ادبیات معاصر ایران
۲۹۵	گشودن رمان
۲۹۷	معرفی و بررسی آثار ادبی نمایشی
۳۰۰	نظریه و نقد رمان تاریخی فارسی
۳۰۳	نویسندگان پیشگام در داستان‌نویسی امروز ایران
۳۰۵-۳۱۴	فصل پنجم: فرهنگ‌ها و کتاب‌شناسی‌ها
۳۰۷	ادبیات نوین فارسی
۳۰۸	فرهنگ داستان‌نویسان ایران
۳۰۸	کتاب‌شناسی ادبیات داستانی ایران
۳۰۹	کتاب‌شناسی ادبیات داستانی معاصر فارسی
۳۱۰	کتاب‌شناسی داستان کوتاه (ایران و جهان)
۳۱۱	کتاب‌شناسی رمان و مجموعه‌های داستانی مترجم
۳۱۲	واژه‌نامهٔ هنر داستان‌نویسی
۳۱۵-۳۶۰	فصل ششم: گزیدهٔ کتاب‌شناسی صورتی نقد ادبیات داستانی، شامل
۳۱۷	الف. کتاب‌شناسی نقد ادبیات داستانی نوین فارسی
۳۲۷	ب. کتاب‌شناسی نقد داستان کلاسیک فارسی
۳۳۰	پ. کتاب‌شناسی نقد ادبیات داستانی غیرفارسی
۳۳۲	ت. کتاب‌شناسی پایان‌نامه‌های نقد ادبیات داستانی فارسی
۳۶۱-۴۳۴	فصل هفتم: گزیدهٔ مقاله‌شناسی داستان‌نویسان معاصر
۴۶۳	محمدعلی جمالزاده

۳۶۵	صادق هدایت
۳۸۳	بزرگ علوی
۳۸۵	جلال آل احمد
۳۹۱	سیمین دانشور
۳۹۶	صادق چوبک
۳۹۸	علی محمد افغانی
۳۹۹	محمود دولت آبادی
۴۰۸	گلی رفی
۴۱۱	زویا پور راد
۴۱۵	شهرنوش پارس پور
۴۱۶	غزاله علیزاده
۴۱۷	بهرام صادقی
۴۱۷	تقی مدرّسی
۴۱۸	غلامحسین ساعدی
۴۲۰	منیر و روانی پور
۴۲۴	امیر حسین چهل تن
۴۲۵	حسین سنابور
۴۲۶	سپیده شاملو
۴۲۸	جمال میرصادقی
۴۳۰	علی اشرف درویشیان
۴۳۲	عباس معروفی
۴۳۵-۴۷۰	نمایه موضوعی

درآمد

شناخت منابع و مراجع تحقیق، ضروری‌ترین مهارتی است که محققان باید از آن برخوردار باشند؛ به‌ویژه در عصر انفجار اطلاعات که هر روز بر شمار این منابع - از منابع مکتوب گرفته تا منابع دیجیتال افزوده می‌شود و بی‌اطلاعی از آن‌ها، مایه خسران پژوهشگر و ناکام ماندن پژوهش خواهد بود. از سوی دیگر با توجه به محدودیت زمان تحقیق و کثرت منابع، دسترسی به تمامی آن‌ها برای کمتر کسی میسر است. در همین راستا کتاب‌شناسی‌های تخصصی از اهمیت و کارایی به‌سزایی برخوردار خواهند بود؛ به‌ویژه آن‌که اگر این آثار شکل و شمابلی تحلیلی داشته باشند، خواهند توانست مراحل تحقیق را کوتاه‌تر کنند، رعمق و دقت آن بیفزایند، اصالت و اعتبار تحقیق را تضمین کنند، مانع از انجام کارهای مکرر و موازی شوند و بالاخره به پیش‌برد علم یاری برسانند.

کتاب حاضر با -ین رویکرد و البته با هدف تأمین منبعی برای درس «مراجع‌شناسی و روش تحقیق» در رشته‌های «ادبیات داستانی» و «ادبیات فارسی» نوشته شده و در آن ویژگی‌های زیر رعایت گردیده است:

۱. از میان خیل کثیر تالیفات رسیده آثار مترجم، با اولویت‌بندی در معرفی مهم‌ترین و کارآمدترین منابع و با در نظر گرفتن ایده‌آل آن‌ها برای دانشجویان رشته‌های ادبیات داستانی و فارسی و سایر علاقه‌مندان و پژوهشگران این حوزه، در زینش آن‌ها پرداختیم و فهرستی مشتمل بر یک‌صد و چهارده عنوان را برای معرفی تحلیلی برگزیدیم.

۲. از آنجا که اصطلاح «ادبیات داستانی» بر آثار داستانی و شمابلی جدید، به‌ویژه آثار پدیدآمده در سال‌های پس از عصر مشروطه تاکنون اطلاق می‌شود، طبعاً تأثیر اصلی ما بر منابع مرتبط با ادبیات داستانی معاصر بوده است؛ هرچند از معرفی برخی از منابع ادبیات ردی سنتی نیز غفلت نکرده‌ایم.

۳. از آنجا که بخش اعظم منابع نظری حوزه ادبیات داستانی آثار ترجمه شده هستند و مراجعه بدان‌ها در روند تکوین پژوهش ضرورت تام دارد، منتخبی از این آثار نیز معرفی شده‌اند.

۴. در معرفی تحلیلی منابع منتخب، داده‌هایی چون «اطلاعات کتاب‌شناسی»، «کتاب‌شناسی تفصیلی شامل ساختار صوری و ساختار درونی» و در نهایت، نکاتی انتقادی درباره کتاب با عنوان «ملاحظات» آورده‌ایم. ذیل «اطلاعات کتاب‌شناسی» به مقوله‌هایی چون: عنوان اصلی، عنوان فرعی، عنوان به زبان اصلی، نویسنده، مترجم، زبان اصلی، سال تألیف، سال نشر، ناشر، محل نشر، شمارگان، تعداد چاپ، شماره این چاپ، قطع، تعداد فصول، تعداد صفحات، حوزه اصلی، حوزه فرعی و شابک

۱. کتاب حاضر دستاورد طرح پژوهشی «کتاب‌شناسی ادبیات داستانی فارسی» است که از سال ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۳ در معاونت پژوهشی دانشگاه خوارزمی اجرا شده است.

اشاره شده است. در مبحث «ساختار صوری»، بنای کار را بر نشان دادن ساختار بیرونی اثر بر پایه فهرست مندرجات و اطلاعات عرضه‌شده در مقدمه کتاب نهاده‌ایم. در «ساختار درونی»، به شیوه تدوین محتوای کتاب و نحوه پرورش مطلب و نیز نتایج حاصل از اتخاذ چنین روشی پرداخته شده است. و بالاخره در بخش «ملاحظات»، هرگونه نقدی را که به شناخت بهتر و دقیق‌تر کتاب یاری برساند، با رعایت جانب انصاف و اختصار آورده‌ایم. از این میان، بیشترین تأکید بر زبان نوشتار، محتوای اثر، شیوه پرورش و عرضه مطلب، مسائل فنی و رسم الخطی است.

۵. با هدف تسهیل در استفاده از کتاب، منابع معرفی شده را ذیل پنج عنوان: «کلیات مسائل ادبیات داستانی»، «نرینه‌ها و رویکردها»، «کارگاه و نقد داستان»، «تاریخچه و نقد ادبیات داستانی» و «فرهنگ‌ها و کتاب‌شناسی‌ها» طبقه‌بندی کرده‌ایم. بدیهی است تفکیک موضوعی منابع، با قدری تسامح و با در نظر داشتن روح کلی اثر صورت گرفته است. در چیش کتاب‌ها در درون هر فصل، نظم الفبایی رعایت شده است.

۶. برای استفاده بیشتر دانش‌جویان و پژوهشگران، فهرستی کتاب‌شناختی از مهم‌ترین منابع مرتبط با ادبیات داستانی قدیم و جدید، مترجم و غیرمترجم، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشگاهی و نیز گزیده مقاله‌شناسی نقد احوال و آثار داستان‌نویسان در دسترس، به انتهای کتاب افزوده‌ایم.

۷. پایان‌بخش کتاب، نمایه موضوعی جامع است که علاوه بر عرضه اطلاعاتی چون عناوین کتب، اشخاص، اصطلاحات و مفاهیم نظری، دربردارنده فهرست‌های مندرجات کلیه منابع معرفی شده در کتاب نیز هست و مراجعان به مدد آن خواهند توانست در کمترین زمان، به منابع متعدد در موضوع کار خویش دست یابند.

۸. در انجام این کار از محبت و مساعدت عزیزانی برخوردار بودیم که قدردانی از ایشان بر عهده اینجانب است: نخست همکار فاضلم آقای دکتر حسین بیات که ضمن اخوانه و ویرایش متن، نکات درخوری را یادآوری کرده‌اند؛ دوم، مدیر محترم انتشارات دانشگاه، آقای دکتر محمد شادرویی‌منش که در روند چاپ و انتشار کتاب، نقشی به‌سزا ایفا کرده‌اند؛ و بالاخره، آقایان جواد دشتی و جعفر کریمی، دانش‌آموختگان رشته ادبیات داستانی دانشگاه خوارزمی که در مقاطعی از اجرای تحقیق و گردآوری مطالب، همکاری داشته‌اند.

امید است کتاب حاضر بتواند برای پژوهشگران عرصه تحقیقات ادبی، به‌خصوص حوزه داستان‌پژوهی، روایت‌شناسی و تاریخ داستان‌نویسی معاصر مفید واقع شود و مسیر تحقیقات این حوزه را کوتاه‌تر و نتیجه آن‌ها را استوارتر سازد.

مقدمه

نظریه‌ونقد در ایران، به دلیل سلطه شعر در فرهنگ ایرانی، غالباً به حوزه شعر معطوف بوده و تا چند دهه اخیر از توجه به داستان بازمانده‌است. از این رو، نظریه‌ونقد داستان در ایران قدمتی حداکثر پنجاه‌ساله دارد و البته در این مدت کوتاه، فرازونشیب‌های بسیاری را طی کرده است که نیازمند بررسی‌های جدی است. اما مطالعه در سیر نقد داستان بر پایه مقالات منتشرشده، پیش از این انجام شده، در این نوشتار برآنیم تا این روند را با بررسی کتاب‌های نگارش‌یافته در باب نظریه‌ونقد داستان در پنجاه سال گذشته، مورد واکاوی قرار دهیم. روش کار این نوشتار بر مطالعه ساختارشناختی و گفتمان‌شناختی آثار مبنی است.

در مطالعه بر پنجاه‌ساله نظریه‌ونقد داستان فارسی، سه رویکرد عمده قابل شناسایی است: نخست عصر به‌خودآیی ایرانیان در صورت توجه به مباحث کلی حوزه نقد داستان و رمان است. از این منظر، دو دهه سی و چهل با «سرآغاز» ورود منتقدان ایرانی به حوزه بحث‌های عملی و نظری داستان‌نویسی و به تعبیری «عصر شانزدهم» به شمار آید. به شمار آورد، این رویکرد در دهه‌های پنجاه و شصت نیز به شدت تقویت می‌شود و کارآمدترین کتاب‌های حوزه نظریه‌ونقد داستان که به طرح مقولات کلی و نظریه‌های عام این حوزه می‌پردازند در این دوره نه‌شته می‌شود. از سوی دیگر، در دهه پنجاه، روند ترجمه آثار غربی آغاز می‌شود و در دهه شصت سرعت می‌گیرد. در این دو دهه، در حوزه‌های نظری خاص داستان‌شناختی آثار تأثیرگذاری به فارسی برگردانده می‌شود. با این حال، میدان نظریه‌ونقد داستان در اختیار جامعه بیرون از دانشگاه است و هنوز از ورود دانشگاه‌ها در عرصه مطالعات داستانی چندان خبری نیست. دوم، «عصر نظریه‌گرایی» و حتی «عصر نظریه‌گری» است که در دهه هفتاد، آن‌هم غالباً از رهگذر ترجمه منابع غربی رخ می‌دهد. این رویکرد، بدون تردید، به عرصه‌های نقد داستان را در سال‌های بعد، تحت سیطره خود می‌گیرد و زمینه را برای ورود دانش‌گاه‌ها در این عرصه هموارتر می‌کند. در این دهه، آثار تألیفی از اصالت تألیفات پیشین دور هستند و گفتار نوعی بازنویسی و تکرار می‌شوند. سوم عصر اوج‌گیری روند نقد و نظریه داستان در ایران در دهه هشتاد است که از آن می‌توان به «عصر رویکردگرایی» تعبیر کرد. تکرار نظریه‌ها، تخصصی شدن مباحث، تنوع رویکردهای نقد، و بالاخره، ورود رسمی دانشگاه‌ها به عرصه مطالعات داستان‌شناختی و به کار بستن رویکردهای متنوع نقد، از شاخصه‌های اصلی این عصر است. در همین دوره است که نسل جدید داستان‌نویسان، به طرح ایده‌ها و ملاحظات انتقادی و ثبت تجربیات عملی خود در داستان‌نویسی می‌پردازند؛ و اینک تفصیل مطلب:

با رونق گرفتن جریان داستان‌نویسی در جهان و به تبع آن در ایران و آشنایی نویسندگان و منتقدان ادبی با رویکردهای مختلف نگارش و نقد و نظریه داستان (اعم از داستان کوتاه، داستان بلند، رمان، داستان -

های بسیار کوتاه یا داستان‌های مینی‌مالیستی) در دههٔ چهل، گرایش جدی به طرح مباحث و مقولات حوزهٔ ادبیات داستانی پدید می‌آید و در دهه‌های واپسین رو به گسترش می‌نهد. در پیدایش این جریان (توجه به مباحث نظری و کاربردی ادبیات داستانی و نقد داستان) عوامل مختلفی دخیل بوده‌اند: از آن جمله، گسترش شدید ترجمهٔ آثار داستانی و تحقیقات مرتبط با این حوزه، به‌ویژه در دههٔ چهل و پس از آن؛ آشنایی نخبگان جامعه با جریان‌های داستان‌نویسی و رویکردهای مختلف نقد و نظریهٔ داستان سایر کشورها؛ توسعهٔ صنعت چاپ و نشر کتاب؛ کسب تجربه و دانش لازم در داستان‌نویسی؛ پیداشدن نسل جدید مترجمان تازه‌نفس و تا حدی شتاب‌کار به‌خصوص در دههٔ اخیر؛ ناهموار بودن مسیر عرضهٔ آثار خلاقه به سبب اعمان ممیزی‌های شدید؛ توجه به ادبیات داستانی در برنامه‌های درسی دانشگاهی و در کتاب‌های درسی پیشادانشگاهی؛ سبقت گرفتن رمان و داستان بر شعر و دلایل دیگری از این دست.

در این جا سعی در تبیین روند شکل‌گیری جریان تألیف و ترجمهٔ کتاب در حوزهٔ ادبیات داستانی (اعم از اصول داستان‌نویسی، رویکردهای نقد و نظریهٔ داستان و رمان)، به‌طور اعم و ادبیات داستانی فارسی به‌طور اخص را مورد مطالعه و تحلیل قرار دهیم. به‌علاوه، در پژوهش حاضر بیش از یکصدوده منبع تحقیقی مرتبط با ادبیات داستانی را مورد نظر و بررسی داشته‌ایم.^۲ ملاک انتخاب کتاب‌ها، نقش و تأثیر آن‌ها در مطالعات داستان‌پژوهی و ارتباط آن‌ها با دو مقولهٔ رمان و داستان کوتاه بوده است. همچنین سعی کرده‌ایم به شیوه‌ای عمل کنیم که این منابع، مشتمل بر مفاهیم نظری ادبیات داستانی، رویکردهای مختلف نقد داستان، فنون و مهارت‌های نویسندگی، کلیات مسائل ادبیات داستانی و تاریخچهٔ آن و فرهنگ‌های تخصصی و کتاب‌شناسی‌ها باشد. عین حال، انتخاب از دو طیف منابع تألیفی و مترجم را وجههٔ همت داشته‌ایم.

از آن‌جا که دو دههٔ سی و چهل، به لحاظ کیفی و کمی، عصر رشد و شکوفایی ادبیات داستانی ایران، به‌ویژه رمان فارسی به شمار می‌آید^۳ و از سویی دیگر، این دور را می‌توان نقطهٔ آغاز نگرش علمی نویسندگان به داستان به شمار آورد. مطالعات خود را از این دوره آغاز می‌کنند:

در این دوره، داستان‌نویسان ایرانی، احیاناً به تقلید از رمان‌های غربی، سبک‌ها و گرایش‌های مختلف داستان‌نویسی را محک می‌زنند و گونه‌های مختلف داستانی نظیر داستان‌های رئالیستی، رمان-شناختی، اسطوره‌ای، اقلیمی و ... را پدید می‌آورند. با پیدایی انواع داستان، ضرورت طرح مباحث نظری در قالب کتاب مدون در دههٔ سی شکل می‌گیرد و رضا سیدحسینی مکتب‌های ادبی (۱۳۳۶) را چاپ و عرضه می‌کند. به‌علاوه، دو کتاب نویسندگان پیشرو ایران (۱۳۴۰)^۴ و بازآفرینی واقعیت (۱۳۴۹) در دههٔ

^۲ برای مشاهدهٔ منابع مورد مطالعه، نک. فهرست مطالب.

^۳ میرعبادینی، ۱۳۸۷، ۴۰۹.

^۴ در ثبت تاریخ، حتی‌المقدور نخستین سال چاپ اثر را در نظر داشته‌ایم. سال‌ها به هجری شمسی است.

چهل پدید می‌آیند که حکایت از نگاه تلفیقی نویسندگان این آثار در پرداختن به مباحث نظری و نقد عملی حوزه داستان‌نویسی دارد. همچنین نگارش کتاب اخیر (*بازآفرینی واقعیت*)، از تأثیرگذاری ایدئولوژی چپ بر نقد و نگرش‌های منتقدان ایران خبر می‌دهد؛ اما تأثیرگذارترین کتاب در این دهه، همانا *قصه‌نویسی* (۱۳۴۸) رضا براهنی است. نویسنده در این کتاب، با گریز از کلیشه‌های رایج در حوزه تحقیقات ادبی و با نیم‌نگاهی به رویکردهای ژورنالیستی و احیاناً چالش‌برانگیز، به مطالعه در باب رمان و داستان و نحوه تعامل این دو ژانر ادبی با ساختارهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه می‌پردازد و بدین وسیله، ضرورت توجه به رویکردهای نوین در عرصه نقد داستان را گوشزد می‌کند. از این رو، این دو دهه را باید سرآغاز ورود منتقدان ایرانی به حوزه بحث‌های عملی و نظری داستان‌نویسی و داستان‌آگاهی ایرانیان به شمار آورد.

در دهه پنجا (۳۵۰-۳۶۰) که مقارن با سال‌های پرتلاطم باگیری، تکوین و تحقق انقلاب اسلامی است، فعالیت‌های فرهنگی به تبع اوضاع سیاسی-اجتماعی، از رونق پیشین باز می‌ماند و تنها سه کتاب در حوزه مطالعات ادبی و ادبیات فارسی منتشر می‌شود. نخستین آن‌ها یعنی بررسی شعر و نثر فارسی معاصر (۱۳۵۱) محمود سبزوئی، مجموعه مقالاتی است که مطالعه‌ای عمومی در حوزه ادبیات معاصر فارسی به شمار می‌آید؛ اما کتاب *جنبه‌های رمان* اثر ادوارد مورگان فورستر با ترجمه ابراهیم یونسی، نخستین و یکی از مهم‌ترین آثار است که مفاهیم و عناصر داستان‌نویسی به شیوه نوین را در اختیار خوانندگان می‌گذارد و تا سال‌ها مطالعات مربوط به این حوزه را تحت تأثیر خود درمی‌آورد تا جایی که می‌توان گفت اغلب منتقدان و پژوهشگران حوزه داستان، در نوشته‌های خود به این کتاب ارجاع داده‌اند. سومین کتاب، یعنی *واقعیت اجتماعی و جهان داستان*^۵ (۱۳۵۸) نوشته جمشید مصباحی‌پور ایرانیان، برای نخستین بار پای مطالعات میان‌رشته‌ای را در محافل ادبیات باز می‌کند و تعدادی از آثار داستانی را صرفاً از منظر نقد جامعه‌شناختی مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهد. محدودیت شمار منابع نظری، از ویژگی‌های دو دهه چهل و پنجاه است.

در دهه شصت (۱۳۶۰-۱۳۷۰) نسبت به دهه پیش، به یکباره جهشی کمی در منابع محدودی کیفی نگارش یازده اثر با تنوع محتوایی چشم‌گیر، در حوزه مطالعات داستانی صورت می‌گیرد. چاپ این آثار، از رونق گرفتن مباحث نظری در حوزه داستان خبر می‌دهد. *ادبیات داستانی* (۱۳۶۰) و *عناصر داستان* (۱۳۶۴) هر دو نوشته جمال میرصادقی، دو کتاب تأثیرگذاری هستند که نویسنده در آن‌ها ضمن پرداختن به داستان‌نویسی و ادبیات داستانی فارسی، به طرح مباحث نظری روی می‌آورد. این دو اثر،

^۵ Aspects of the novel: Edward Morgan Forster

^۶ این کتاب، صورت ترجمه‌شده رساله دکتری نویسنده است و محصول طبیعی جریان‌ات ادبی داخل کشور محسوب نمی‌شود.

سال‌ها بر مطالعات داستان‌نویسی و داستان‌پژوهی ایرانی تأثیر می‌گذارند. کتاب *داستان: تعاریف، ابزارها و عناصر* (۱۳۶۲) نوشته ناصر ایرانی نیز که تلفیقی از تجربیات نویسنده در داستان‌نویسی و آراء منتقدان و نویسندگان غربی است سهمی شایسته در معرفی نظریه‌ها و رویکردهای نقد داستان ایفا می‌کند. نویسندگان پیشگام در *داستان‌نویسی امروز ایران* (۱۳۶۳) از علی‌اکبر کسمایی، مروری است تاریخ-نگارانه و سطحی بر ادبیات داستانی معاصر. این کتاب، حتی از سلف خود، یعنی نویسندگان پیشرو ایران هم گامی عقب‌تر می‌رود. اما هنر داستان‌نویسی (۱۳۶۵) نوشته ابراهیم یونسی را بنابر ادعای خود نویسنده، می‌توان نخستین تألیف جدی فارسی در آموزش فنون داستان‌کوتاه‌نویسی به شمار آورد. این کتاب زبان ساده و عرضه نمونه‌هایی از آثار داستانی، به آشنایی مخاطبان با عناصر ساختاری داستان‌های نوین و آموزش کاربردی فنون داستان‌نویسی کمک فراوان می‌کند؛ گرچه طرح توأمان مباحث نظری و آموزش فنون داستان‌نویسی و پراکندگی مباحث، می‌تواند از کاستی‌های این اثر باشد. چاپ کتاب *سرچشمه داستان: شاه فارسی*^۷ (۱۳۶۶) نوشته کریستف بالایی و میشل کویی‌پرس، با ترجمه احمد کریمی حکاک، از ورود روکردهای فرمالیستی و ساختارگرایانه، و تا حدی اثبات‌گرا به حوزه تحقیقات داستانی خبر می‌دهد. به هر حال آن‌که این کتاب، احتمالاً نخستین رساله دانشگاهی بوده و از ورود دانشگاه‌های ایران به حوزه مطالعات داستان‌نویسی نوین حکایت دارد. ترجمه کتاب *شیوه تحلیل رمان*^۸ (۱۳۶۶) اثر جان پک، زمینه آشنایی منتقدان ایرانی را با شیوه‌های علمی‌تر و عملی‌تر نقد رمان فراهم می‌سازد و بالاخره، ترجمه کتب‌های زیبا، *رمزی قصه‌های پریوار*^۹ (۱۳۶۶) از م. لوفلر دلشوو و *ریخت‌شناسی قصه‌های پریان*^{۱۰} (۱۳۶۸) نوشته ولادیمیر پراپ، موجب آشنایی ایرانیان با رویکردهای زبان‌شناختی و ریخت‌شناختی در ساخت داستان، به ویژه قصه‌های عامیانه می‌شود. در سال ۱۳۶۸ بازار ترجمه منابع نظری داستان‌نویسی رونقی چشم‌گیر دارد. چهار کتاب *ریخت‌شناسی قصه‌های پریان*^{۱۱} نوشته ولادیمیر پراپ، *رمان به روایت رمان‌نویسان* از مایام آلت، *ادبیات داستانی*^{۱۲} (رمان و واقعیت اجتماعی) نوشته میشل زرافا و *هنر نویسندگی حلقه* اثر ایزابل زیگلر، به فارسی

^۷ . Aux sources de la nouvelle persane: Balay christophe and ...

^۸ . How to Study A Novel: John Peck

^۹ . Le symbolisme des Contes de Fees: M. Loeffler. Delachaux

^{۱۰} . Morphology of Folktale: Vladimir Propp,

^{۱۱} . این کتاب در همین سال، بار دیگر به قلم م. کاشیگر به فارسی برگردان شد، اما هرگز به شهرت ترجمه فریدون بدره‌ای دست نیافت.

^{۱۲} . Novelists on the Novel: Miriam Allott

^{۱۳} . Roman et societe: Michel Zeraffa

^{۱۴} . The Creative writer's handbook: what to write, how to write it, where to sell it: Ziegler, Isabell Gibson

ترجمه می‌شود. در اواخر همین دهه (سال ۱۳۶۹)، محسن سلیمانی، بر پایه مطالعه در منابع غربی، مجموعه مقالاتی گرد می‌آورد و تحت عنوان *رمان چیست؟* به فارسی ترجمه می‌کند. این کتاب ظاهراً نخستین مجموعه مقالات در باب ادبیات داستانی به شمار می‌رود که نویسنده‌ای ایرانی با سلیقه خاص، گزینش و چاپ می‌کند. کتاب *ساختار و مبانی ادبیات داستانی* (۱۳۶۹) نادر ابراهیمی نیز در پایان این دهه نوشته می‌شود که غالباً در بردارنده نظرات شخصی و ذوقی این داستان‌نویس معاصر است و چندان با تئوری‌های رایج غربی پیوند ندارد. با نگاهی کلی به آثار منتشر شده در این دهه، درمی‌یابیم که در جامعه ادبی عصر، حساسیتی خاص نسبت به شناخت عناصر و مفاهیم داستان و رمان بروز کرده است و نتیجه آن تألیف آثار چون *ادبیات داستانی*، *عناصر داستان* و *هنر داستان‌نویسی* است که با گذشت چندین دهه ر عر ان‌ها، همچنان از اعتبار کافی برخوردارند. نکته دیگر این‌که در عرصه ترجمه نیز رونقی پدید می‌آید و معرین و مکرر حوزه مطالعات ادبی، یعنی ساختارگرایی، در بسط مطالعات داستانی رخ می‌نماید و پژوهش‌های دانشگاهی و غیردانشگاهی را زیر تأثیر خود می‌گیرد.

دهه هفتاد (۱۳۷۰-۱۳۸۰) عصر غلبه مطلق ترجمه بر تألیف است. در این دهه، بیش از سی و دو عنوان کتاب در باب داستان و داستان‌نویسی به چاپ می‌رسد که بیش از هفتاد درصد این آثار را کتاب‌های مترجم تشکیل می‌دهند و اغلب بر مباحث نظری حوزه داستان تأکید دارند. در فهرست کتاب‌های مترجم، عناوینی به چشم می‌خورند که نه تنها بر مطالعات داستان‌شناختی ایرانی، که بر مطالعات داستان در سطح جهان نیز تأثیرگذار بوده‌اند. از آن جمله، باید به کتاب‌های بسیار مهم *ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان*^{۱۵} (۱۳۷۱) نوشته ولادیمیر پراپ، *درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات*^{۱۶} (۱۳۷۹) از رابرت اسکولز و *بوطیقای ساختارگرایی*^{۱۷} (۱۳۷۹) از تزوتان تئودوروف یاد کرد. شالوده فهم ما از فرمالیسم و ساختارگرایی در حوزه ادبیات داستانی را شکل داده‌اند. به علاوه در این دهه، برای نخستین بار نظریه رمان و داستان به طور جدی و از رهگذر ترجمه کتاب‌های مستقلی چون *رمان و داستان کوتاه*^{۱۸} (۱۳۷۲)، *ساخت رمان*^{۱۹} (۱۳۷۳)، مجموعه مقالاتی با عنوان *نظریه رمان* (۱۳۷۴) و *رمان و داستان کوتاه*^{۲۰} (۱۳۷۷)، *جهان رمان*^{۲۱} (۱۳۷۸) و نظایر این‌ها به مخاطب ایرانی معرفی می‌شود. اما در کتب علمی فارسی این دوره، هنوز اثری از طرح مباحث نظری حوزه داستان و رمان و رویکردهای انتقادی خاص در نقد آثار

^{۱۵} . *Folklore and Reality in Theory and History of Folklore: Vladimir Iakovlevich Propp*, Translated by Aradna Y. Martin and Richard P. Martin

^{۱۶} . *Structuralism in literature: Robert E. Scholes*

^{۱۷} . *Poétique: Tzvetan Todorov*

^{۱۸} . *Great novelists and their novels plus: Somerset Maugham*

^{۱۹} . *The Structure of the novel: Edwin Muir*

^{۲۰} . *L'Art Du Roman: Milan Kundera*

^{۲۱} . *L'Univers Du Roman: Roland Bourneuf*

نمی‌یابیم. این آثار غالباً شکل و شمایل کتب عمومی را دارند و بیشتر حول محور تاریخچه داستان-نویسی ایران و احیاناً نقد و تحلیل‌های کلی برخی داستان‌های فارسی دور می‌زنند: کتاب‌های درآمدی بر اومانیسیم و رمان‌نویسی (۱۳۷۰) از شهریار زرشناس که اثری ایدئولوژیک است؛ ادبیات داستانی در ایران و ممالک اسلامی (۱۳۷۳) که ترجمه-تألیفی است از یعقوب آژند و صورت تاریخچه‌ای دارد؛ داستان و نقد داستان و کارگاه نقد (۱۳۷۵) نوشته سیامک گلشیری؛ نقد خلاق (۱۳۷۶) از محمود اسعدی؛ صد سال داستان‌نویسی ایران (۱۳۷۷) تألیف حسن میرعابدینی و کارنامه نشر معاصر (۱۳۷۹) نوشته حمید عبداللهیان از این گروه‌اند. برترین و مؤثرترین این آثار، کتاب صد سال داستان‌نویسی است که با رویکردی تاریخ‌نگارانه و محتوامحور به مطالعه در جریان‌های ادبیات داستانی معاصر و معرفی برترین آثار و نویسندگان این حوزه می‌پردازد. ویژگی مشترک این آثار تمرکز بر نقد عملی و تاریخچه-نگاری در حوزه داستان است؛ گویی که این آثار غالباً برای کلاس درس تدارک یافته، نوعی درسنامه دانشگاهی به شمار می‌آیند.

دهه هشتاد (۱۳۸۰-۱۳۹۰) حائزِ فصلت‌های منحصربه‌فردی است؛ از یک سو شمار آثار مرتبط با حوزه داستان و داستان‌پژوهی به یک دهه به فزونی می‌نهد و از سوی‌دو عنوان کتاب در دهه هفتاد، به بیش از هفتاد و چهار عنوان می‌رسد که - بابت از توحه جدی نسل دانشگاهی و برون‌دانشگاهی به موضوعات جدید حوزه داستان دارد. از سری آثار رونق‌آثار تألیفی نسبت به کتاب‌های ترجمه‌شده سرعت می‌گیرد، به حدی که بیش از سی و هشت عنوان کتاب، به قلم نویسندگان ایرانی به نگارش درمی‌آید. مراکز دانشگاهی به شدت در حوزه نقد رمان و داستان وارد می‌کنند و با به کار بستن رویکردهای نوین نقد ادبی، به مطالعه در حوزه داستان و نقد و تحلیل آن می‌پردازند. از این رهگذر، شماری از رساله‌های دانشگاهی به بار می‌نشیند که برخی از آن‌ها در هیأت کتاب تحقیق، منتشر می‌گردد. به علاوه، این تحقیقات دانشگاهی وارد حوزه‌های خاص‌تر و رویکردهای جزئی‌تر داستان و داستان‌نویسی می‌شود و در این بستر، آثاری چون زنان و رمان (۱۳۸۰)، رمان تاریخی (سیر و نقد و تحلیل رمان‌های تاریخی فارسی)^{۲۷} (۱۳۸۱)، شخصیت و شخصیت‌پردازی (۱۳۸۱)، مدرنیسم و پسامدرنیسم (۱۳۸۳)، داستان‌نویسی جریان سیال ذهن (۱۳۸۷)، سیر ناتوالیسم در اروپا (۱۳۸۷)، داستان کوتاه در ایران (۱۳۸۹)، سیر رمانتیسم در ایران (۱۳۸۶) و برخی موضوعات فرعی دیگر مورد مطالعه و پژوهش قرار می‌گیرد.

نکته دیگر این‌که رویکردهای مختلف نقد ادبی و نقدهای بینارشته‌ای، تحت تأثیر آثار ترجمه‌شده، در عرصه مطالعات داستانی شیوع می‌یابد و از این رهگذر، کتاب‌هایی از ترجمه تا تألیف با رویکردهای بینامتنی، روایت‌شناختی، جامعه‌شناختی، روان‌شناختی، اسطوره‌شناختی و تحلیل انتقادی، چاپ و منتشر

^{۲۷} این اثر در ویرایش دوم، با عنوان نقد و نظریه رمان تاریخی فارسی به چاپ رسیده است.

می‌گردد. بالاخره این‌که در این دههٔ پر بار، نسلی دیگر از داستان‌نویسان ظهور می‌کنند که علاوه بر خلاقیت‌های هنری، تا حدی از دانش‌های روز برخوردار هستند و با رویکردهای نقد دانشگاهی آشنایی دارند؛ از این رو تجربیات شخصی خود در داستان‌نویسی را به نگارش درمی‌آورند که حاوی برخی مباحث نظری این حوزه نیز هست. این آثار، اگرچه غالباً به شکل کتابچه‌های راهنمای نوشتن داستان منتشر می‌شوند و بعضاً مایه‌های ژورنالیستی دارند، از نظریه‌آگاهی نویسندگان امروز و نیز از تلفیق یا تقریب نقد دانشگاهی با نقدهای رایج در سطح جامعه خبر می‌دهند. داستان‌نویسانی چون حسین سنایور با نگارش ده جستار داستان‌نویسی (۱۳۸۵) و جادوهای داستان (۱۳۸۷)، شهریار مندنی‌پور با نوشتن کتاب از آغوش شهرزاد (۱۳۸۴)، مصطفی مستور با تدوین مبانی داستان کوتاه (۱۳۸۷) و ابوتراب خسروی با دیلف حاشیه‌ای بر مبانی داستان (۱۳۸۸) هریک گام‌های مؤثری در این راه برمی‌دارند.

در پایان سعی خواهد نمود بر اساس منابع مورد مطالعه و حتی‌المقدور به کمک داده‌های آماری، تحلیل استادی مختصری از رصعت تولید و چاپ کتاب در عرصهٔ داستان معاصر عرضه کنیم. از مجموع یکصد و ده عنوان کتاب یاد شد، بیش از شصت و پنج عنوان، منبع مترجم و چهل و پنج عنوان، منبع تألیفی است که خود گواه سیر و توسعهٔ جریان ادبیات داستانی فارسی در دهه‌های اخیر است. از این تعداد، بیش از پنجاه و دو عنوان از زبان انگلیسی (حدود ۷۸ درصد)، یازده عنوان از زبان فرانسه (حدود ۲۰ درصد) و سه عنوان از زبان آلمانی (حدود ۳ درصد) گزینش شده‌اند. در این گزینش، غلبهٔ رویکرد مترجمان به زبان انگلیسی آشکار است. نکتهٔ دیگر این‌که شصت و پنج عنوان کتاب مترجم، از چهل و نه نویسنده انتخاب شده‌اند. بدیهی است که برخی از نویسندگان حوزهٔ ادبیات داستانی، در میان طیف مترجمان ایرانی از اقبال بیشتری برخوردارند. برای نمونه، لوکاس با چهار عنوان کتاب در رأس قرار دارد و تزوتان تودوروف با دو عنوان، ویلیام نوبل با دو عنوان، ام. بیکهام با دو عنوان و کریستف بالایی نیز با دو عنوان کتاب، پس از لوکاس قرا می‌گیرند. این کتاب را باید بتوان بر تداوم نگاه‌های ایدئولوژیک بر جریان مطالعات ادبیات داستانی فارسی در دهه‌های پس از انقلاب تعبیر کرد. مطالعه در طیف مترجمان نیز نکاتی را بر ما آشکار می‌سازد: نخست آن‌که این شصت و پنج اثر به قلم پنجاه و سه مترجم به فارسی برگردانده شده‌اند که خود حکایت از تکرر و تعدد مترجمان در این حوزه دارد. دیگر آن‌که برخی مترجمان، نقش و تأثیر بیشتری بر روند ترجمهٔ آثار داشته‌اند، به گونه‌ای که آن‌ها را می‌توان مترجم تخصصی این حوزه خواند؛ از این گروه‌اند: فریدون بدره‌ای با ترجمهٔ بیش از سه عنوان کتاب و مقدمه‌های ارزشمندش بر این آثار، مهرنوش طلایی با سه عنوان، حسین پاینده با دو عنوان، نیلوفر اربابی با دو عنوان، عباس اکبری با دو عنوان و پریرا خسروی با دو عنوان. چنان‌که ملاحظه می‌شود در این آمار معدود، نسبت متعادلی میان مترجمان زن و مرد برقرار است؛ بدون شک بحث در کیفیت ترجمه‌ها موضوعی دیگر است و مجالی دیگر می‌طلبید. سومین نکته این‌که از پنجاه و سه

مترجم این حوزه، پانزده مترجم (حدود سی درصد) را زنان جامعه تشکیل می‌دهند. با توجه به محدوده سنی این مترجمان، حدود نیمی از آنان به نسل مترجمان پیش از انقلاب تعلق دارند و نیمی دیگر به مترجمان برآمده از سال‌های پس از آن.^{۳۳}

نکته دیگر این‌که اگر تا سال‌ها پیش، مترجمان بنا به سلیقه و ذوق شخصی دست به انتخاب آثار می‌زدند، امروزه مسئله ترجمه خود به جریانی بدل شده که خاستگاه آن را باید در رویکرد اقتصادی-فرهنگی ناشران جست‌وجو کرد. از این رو، گاه با طیف مترجمانی روبه‌رو می‌شویم که به سفارش ناشران، سری آثار نویسنده‌ای خاص یا سری کتاب‌های مرتبط با حوزه‌ای خاص را ترجمه می‌کنند. نمونه برجسته این رویکرد را در فعالیت‌های انتشاراتی نشر مرکز و نشر ریش در سال‌های اخیر می‌توان پیاب کرد.^{۳۴}

تعدادی از منابع ترجمه در حقیقت ترجمه و تألیف‌اند. این قبیل آثار که جزو منابع واسطه قلمداد می‌شوند، از ناآدمی ترجمه محض از یک سو و با نگرش جریانی تألیف کتاب‌های اصیل به زبان فارسی از سوی دیگر، می‌توانند با این حال خود این آثار نیز در مواردی از اعتبار و مقبولیت کافی برخوردار نیستند. حسین پی‌سده و حسن سلیمانی دو تن از مترجم-مؤلفانی هستند که به رعایت این سنت علاقه‌مندند.

تعدادی از منابع تألیفی این حوزه را داستان‌ویسان ایرانی براساس مطالعه در منابع نظری ترجمه شده و تجربیات شخصی خود قلم زده‌اند: در بین میان، کتاب‌های ادبیات داستانی و عناصر داستان جمال میرصادقی، قصه‌نویسی رضا براهنی، داستان: تاریخ، ابزارها و عناصر ناصر ناصر ایرانی و هنر داستان‌نویسی ابراهیم یونسی از نسل اول، و رمان چیست؟ حسن سلیمانی، کتاب ارواح شهزاد شهریار مندنی‌پور، ده جستار حسین سناپور و مبانی داستان کوتاه معاصر مستور از نسل دوم، از بقیه

^{۳۳} اسامی مترجمان زن نسل پیش از انقلاب و سال تولد آنها از این قرار است: ناهید ساسانی (۱۳۱۸)، مهوش قویمی (۱۳۲۶)، مهشید نونهالی (۱۳۲۷)، خجسته کیهان (۱۳۲۷)، زهرا مهاجری (۱۳۲۰)، رؤیا منجم (۱۳۳۴)، شهلا فیلسوفی (۹) و فرزانه طاهری (۱۳۳۷). نسل مترجمان زن پس از انقلاب عبارت‌اند از: نیلوفر اربابی (۱۳۴۱)، مهنوش طلایی (۱۳۴۳)، نازیلا خلخالی (۱۳۴۳)، پریسا خسروی سامانی (۱۳۴۵) و مریم اسکندری (۱۳۶۱).

^{۳۴} از سری کتاب‌های انتشارات ریش می‌توان به نگرانی‌های تخصصی در حوزه داستان، نظیر شروع، میانه، پایان؛ شخصیت‌پردازی و زاویه دید در داستان؛ تعلیق و کنش داستانی؛ توصیف در داستان؛ صحنه و ساختار در داستان؛ درونمایه در داستان؛ و راهنمای نوشتن داستان کوتاه اشاره کرد. همچنین نشر مرکز با چاپ و انتشار کتابچه‌هایی در باب «ایسم‌ها»، که برخی به طور مستقیم و برخی دیگر به طریز غیرمستقیم با داستان و رمان ارتباط دارند، در این راه گام مؤثری برداشته است.

نامبردارترند؛ اما برخی دیگر از تألیفات، حاصل تحقیقات دانشگاهی و برآیند مطالعات علمی در زمینه نظریه و نقد داستان‌اند. از این گروه‌اند: سرچشمه‌های داستان کوتاه فارسی از میشل کویی پرس، واقعیت اجتماعی و جهان داستان از جمشید مصباحی‌پور ایرانیان، نظریه و نقد زمان تاریخی از محمد پارسا نسب، شخصیت و شخصیت‌پردازی در داستان معاصر از حمید عبداللهمیان، سیر ناتوالیسم در اروپا از عبدالله حسن‌زاده میرعلی، زنان در داستان نوشته نرگس باقری، نقد اجتماعی رمان معاصر فارسی^{۲۵} از عسگری حسنگلو و نظایر این‌ها.

^{۲۵} ویرایش دوم این اثر با عنوان جامعه‌شناسی رمان فارسی، در مؤسسه انتشاراتی نگاه به چاپ رسیده است.